

J. Brian **Harley**: "Maps, knowledge and power". In D. Cosgrove i S. Daniels (eds): *The iconography of landscape: Essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Nova York: Cambridge University Press, 1988; pp. 277-312 (*)

*Passeu-me un mapa; mostreu-me tot seguit
tot allò que em resta per a conquerir el món...
Per ací vaig avançar cap a Pèrsia,
i per Armènia i la mar Càspia,
vaig seguir fins a Bitínia, on vaig empresonar
els Turcs i la seva gran emperadriu.
Després vaig fer cap vers Egipte i Aràbia,
i aquí, no pas gaire lluny d' Alexandria,
on la Mediterrània i la mar Roja són a tocar,
a cent llegües l'una de l'altra, les uniré amb un canal
i així els homes navegaran cap a l'Índia ben prest.
Des d'allà cap a Núbia prop del llac de Borno,
i al llarg de la mar d' Etiòpia,
bo i tallant el tròpic de Capricorn,
ho he conquerit tot fins a Zanzibar.*

Christopher Marlowe: *Tamburlaine*, segona part (V.viii, 123-139)

Un llibre sobre la imatgeria geogràfica que no abasti el mapa (1) vindria a ser com un *Hamlet* sense el Príncep. Tanmateix, si bé els mapes han romàs al bell mig del discurs geogràfic de fa qui sap el temps, hom els llegeix rarament com a textos "pregons" o com a formes de coneixement construïdes socialment. El més sovint, "la interpretació dels mapes" suggereix un estudi dels seus "trets geogràfics" sense procurar com han contribuït a escairar aquelles característiques (2) en la mida que són una forma manipulada del saber. Certament, tant en geografia política com en la història del pensament geogràfic, hom relaciona els mapes i el poder cada volta amb més insistència -sobretot pel que fa a les èpoques d'història colonial (3)- però el paper singular representat pels mapes com a imatges engalzades a contextos històrics conspicus, no destaca pas gaire del discurs geogràfic en el qual són generalment disposats. Allò que es troba a faltar és aquella "eloqüència dels mapes" enaltida per Carl Sauer (4). Com ens ho podem fer per tal que els mapes "parlin" dels móns socials del passat?

Perspectives teòriques

En aquest text em proposo explorar el discurs dels mapes en el context del poder polític amb un decantament iconològic de liberat. Els mapes seran considerats com formant part d'una família més àmplia d'imatges farcides de judicis de valor (5). Essencialment, els mapes deixaran de ser copsats com a recuperacions inerts de paisatges morfològics o com a reflexos passius del món físic o fictici. Seran considerats com a imatges que contribueixen al diàleg en un món construït socialment. Ens desfarem, doncs, de la lectura de mapes arrossegada per la crítica cartogràfica tradicional i del seu reguitzell d'oposicions binàries entre mapes "veritables i falsos", "exactes i inexactes", fonamentats en la "integritat cientí-

fica" o estigmatitzats per una "deformació ideològica". Els mapes no són, de cap de les maneres, imatges exemptes de judicis de valor. En si mateixos no són ni vertaders ni falsos, deixant de banda l'accepció euclidiana més estricta. Per la selecció dels seus continguts, per la simbologia que mostra i per l'estil de representació, els mapes són un mitjà per a imaginar, articular i estructurar el món dels humans (6). Bon punt acceptades aquestes premisses, hom entendreà millor fins a quin punt s'avenen a les manipulacions dels poderosos.

En aquest panorama conceptual tan vast, em centraré en tres perspectives les quals permeten allisar els rebrecs ideològics dels mapes més rebels. D'entrada, contemplo els mapes com una modalitat de llenguatge (7) (no és pas imprescindible que aquesta afirmació sigui presa en sentit metafòric o literal per a l'argumentació) (8). També prefereixo la noció de llenguatge cartogràfic respecte d'una concepció derivada directament de la semiòtica la qual, malgrat que hagi atret alguns cartògrafs (9), és una eina massa esmussada per a guiar una investigació històrica específica. El concepte de llenguatge s'adapta més fàcilment a la pràctica històrica. No només ens ajuda a veure en els mapes les imatges mirall que procuren la mediatització de diverses concepcions del món, sinó que mena la cerca de dades empíriques sobre aspectes diversos com poden ser els codis i el context de la cartografia així com sobre el seu contingut pres en el sentit tradicional. Un llenguatge -o, potser més ben dit, una "literatura" dels mapes-, ens porta també a

- 1.- Els mapes geogràfics són tanmateix una faceta del més ampli discurs dels mapes els qual abraça altres gèneres com poden ser les representacions cosmològiques i celestials així com els mapes d'àmbits de ficció.
- 2.- Els historiadors s'ocupen, sobretot, de l'abast amb el qual les evidències mostrades pels mapes poden ser avaluades com a registres "veritables" de fets de descoberta, colonització, exploració o altres esdeveniments en l'espai.
- 3.- En aquesta perspectiva vegeu Margarita **Bowen**: *Empiricism and geographical thought from Francis Bacon to Alexander von Humboldt* (Cambridge, 1981); i D. R. **Stoddard** (ed.): *Geography, ideology and social concern* (Oxford, 1981), esp. pp. 11, 58-60.
- 4.- Carl O. **Sauer**: "The education of a geographer", *Annals of the Association of American Geographers*, 46 (1956), pp. 287-99, esp. p. 289.
- 5.- W.J.T. **Mitchell**: *Iconology: image, text, ideology* (Chicago, 1986), pp. 9-14.
- 6.- Cf. l'anàlisi de l'art a "Art as ideology", in Janet Wolff: *The social production of art* (Londres, 1981), p. 49.
- 7.- Trobareu la demostració del grau d'acceptació de la proposta en diversos dominis en W.J.T. **Mitchell** (ed.): *The language of images* (Chicago, 1980).
- 8.- Arthur H. **Robinson** and Barbara Bartz **Petchenik**: *The nature of maps: essays toward understanding maps and mapping* (Chicago, 1976), repassen l'analogia acompliment. És refusada per J. S. **Keates**: *Understanding maps* (Londres, 1982), p. 86, i s'entossudeix en considerar-la com una metàfora la qual permet que els mapes "puguin ser estudiats com a estructures ordenades". Trobareu un altre repàs recent en C. Grant **Head**: "The map as natural language: a paradigm for understanding", in Christopher Board (ed.): *New insights in cartographic communication, Cartographica*, Monograph 31, 21: 1 (1984), pp. 1-32, i en la "Discussion" de Hansgeorg **Schlichtmann** de l'article de Head, *ibid.*, pp. 33-6.
- 9.- Jacques **Bertin**: *Semiology of graphics: diagrams, networks, maps*, trad. William J. Berg (Madison, 1983) [*Sémiologie graphique. Les diagrammes, les réseaux, les cartes*. Paris: Gauthier-Villars, 1967]; vegeu també Hansgeorg **Schlichtmann**: "Codes in map communication", *Canadian Cartographer*, 16 (1979), pp. 81-97; així com Hansgeorg **Schlichtmann**: "Characteristic traits of the semiotic system 'Map Symbolism'", *Cartographic Journal*, 22 (1985), pp. 23-30. Una aplicació de tall humanístic de la semiologia als mapes la podeu trobar en Denis **Wood** i John **Fels**: "Designs on signs: myth and meaning in maps", *Cartographica*, 23: 3 (1986), pp. 54-103.

plantejar qüestions sobre l'evolució dels lectors dels mapes, sobre el nivell de familiarització amb els mapes, sobre la paternitat dels mapes, sobre aspectes relatius al secret i a la censura, i sobre la natura de les opcions polítiques registrades en els mapes.

A més a més, la crítica literària ens pot ajudar a identificar la forma particular del "discurs" cartogràfic. El discurs ha estat definit com el portador de "les accepcions del text que posseeixen un abast apreciatiu, avaluatiu, persuasiu o retòric per oposició als que es limiten al tractament de la denominació, de la localització i de la narració" (10). En saber que el "simple" fet d'anomenar o de situar un objecte sobre un mapa té ben sovint un abast polític, convindrem en acceptar, no gens menys, un filtrat general del mapa en aquest sentit. Els mapes són imatges retòriques, limitades per les regles que regeixen els seus codis i les seves modalitats socials de producció, d'intercanvi i d'ús sense preocupar-se de qualsevol altra modalitat de discurs. Alhora, això ens pot facilitar una millor comprensió dels mecanismes a través dels quals els mapes -de manera semblant als llibres- han esdevingut una força política a la societat (11).

La formulació que donava Panofsky sobre la iconologia (12) informa la segona perspectiva teòrica. Ja he provat d'establir una correspondència entre els nivells interpretatius de la pintura establerts per Panofsky amb els que podem reconèixer en els mapes (13). En aquest darrer cas, hom pot emprat la iconologia no només per a identificar un nivell de significació "superficial" o literal, sinó també un nivell "més profund" i el més sovint associat amb la dimensió simbòlica de l'acció que representa la recepció o la tramesa d'un missatge. Un mapa pot portar en la seva imatge un simbolisme susceptible d'ésser associat a la zona, al tret geogràfic, a la ciutat o al lloc singular que representa (14). És precisament a aquest nivell simbòlic en el qual rau, el més sovint, el poder polític dels mapes i el reproduït, comunicat i endossat de manera més eficaç.

La tercera perspectiva és extreta de la sociologia del saber. Ratlles amunt he avançat la idea que el saber cartogràfic és un producte social (15), i és per a aclarir aquesta proposta que he introduït en aquest assaig un parell de grapats d'idees per a apuntalar els exemples empírics. El primer conjunt ha estat manllevat de Michel Foucault el qual, tot i que les seves apreciacions sobre la geografia i els mapes hagin estat fetes apressadament (16), ofereix, tanmateix, un model prou interessant per a la història del saber cartogràfic en la seva crítica de la historiografia: "la recerca de la veritat no és una activitat objectiva i neutral sinó que va relacionada íntimament amb la 'voluntat de poder' de l'estudiós. El saber esdevé així una forma de poder, una manera de presentar les habilitats personals amb un caient de desinterès científic" (17).

La cartografia també pot ser "una modalitat de saber i una modalitat de poder". De la mateixa manera que "l'historiador del passat plasma el paisatge del passat amb els colors del present" (18), el geòmetra, de manera conscient o no, no només reproduceix el "entornament" d'un manera abstracta, sinó també els imperatius territorials d'un sistema polític. Que el mapa sigui produït sota la senyera de la ciència cartogràfica -com ho han estat la majoria dels mapes oficials- o que ho sigui com un exercici de propaganda indissimulat, no pot evitar d'implicar-se en els processos del poder. També pot succeir que determinades implicacions pràctiques dels mapes caiguin així mateix en la categoria que Foucault qualifica

d'actes de "vigilància" (19), en especial les relacionades amb la guerra, amb la propaganda política, amb la delimitació territorial o del manteniment de l'ordre públic.

Foucault no és pas sol a establir una connexió entre poder i saber. En exposar teories relatives a la manera com els sistemes socials han estat integrats en l'espai i en el temps (sense fer cap referència explícita als mapes), Anthony Giddens es refereix així mateix a les "fons d'autoritat" (per contrast amb els recursos materials) controlats per l'Estat: "el repositori de recursos d'autoritat implica, per sobre de tot, la retenció i el control de la informació i del saber. Sense cap mena de dubte, l'esdeveniment crucial en aquest context és la invenció de la escriptura i de les xifres" (20). Els mapes han estat un invent del mateix ordre d'importància en el control de l'espai; han facilitat l'expressió geogràfica dels sistemes socials i són "un mitjà per a apuntalar el poder de l'Estat". Com a instruments de vigilància, "comporten alhora la recollida d'informacions adients per al control dels ciutadans per part de l'Estat" i "per a la vigilància directa de la seva conducta" (21). Durant els darrers segles, com més complexa ha esdevingut l'administració de l'Estat -i més difoses han estat les seves ambicions territorials i socials-, més gran ha estat la seva golafreria pels mapes.

Aquestes idees ens ajuden a considerar les imatges cartogràfiques sota l'angle de la seva influència política en la so-

10. - Robert **Scholes**: *Semiotics and interpretation* (New Haven, 1982), p. 144.

11. - Podem espigolar l'assumpció que els mapes poden ser considerats com a agents de canvi en la història en les propostes de Lucien **Febvre** i Henri-Jean **Martin**: *The coming of the book: the impact of printing 1450-1800*, trad. David Gerard (Londres, 1976) [*L'apparition du livre*, Paris: Ed. A. Michel, 1958]; vegeu també Kenneth E. **Carpenter** (ed.): *Books and society in history: papers of the Association of College and Research Libraries Rare Books and Manuscripts Preconference 24-28 June 1980, Boston, Massachusetts* (Nova York, 1983).

12. - Erwin **Panofsky**: *Studies in iconology: humanistic themes in the art of the Renaissance* (Oxford, 1939).

13. - Trobareu una presentació introductòria en M. J. **Blakemore** i J. B. **Harley**: *Concepts in the history of cartography. A review and perspective*, Monograph 26, *Cartographica*, 17 : 4 (1980), pp. 76-86, i en J. B. **Harley**: "The iconology of early maps", in Carla Marzoli (ed.): *Imago et mensura mundi: atti del IX Congresso internazionale di Storia della Cartographia*, 2 vols. (Roma, 1985), I : pp. 29-38. I en un context més restringit en J. B. **Harley**: "Meaning and ambiguity in Tudor cartography", in Sarah Tyacke (ed.): *English map-making 1500-1650: historical essays* (Londres, 1983), pp. 22-45. Vegeu un altre enfocament en Patricia **Gilmartin**: "The Austral continent on 16th century maps; an iconological interpretation", *Cartographica*, 21 : 4 (1984), pp. 85-90. I, encara, en Brian S. **Robinson**: "Elizabethan society and its named places", *Geographical Review*, 63 (1973), pp. 322-33.

14. - W.H. **Stahl**: "Representation of the earth's surface as an artistic motif", in *Encyclopedia of world art* (Nova York, 1960), III : cols. 851-4.

15. - **Mitchell**: *Iconology*, p. 38.

16. - Vegeu "Questions on geography", in Colin Gordon (ed.): *Power/knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977 of Michel Foucault*, trad. Colin Gordon, Leo Marshall, John Mephram, Kate Soper (Brighton, 1980), pp. 63-77, esp. pp. 74-5.

17. - Mark **Poster**: "Foucault and history", *Social Research*, 49 (1982), pp. 116-42, esp. pp. 118-19.

18. - *Ibid.*

19. - M. **Foucault**: *Discipline and punish*, trad. Alan Sheridan (Londres, 1977), esp. pp. 195-228 [*Surveiller et punir: naissance de la prison*, Paris: Gallimard, 1966].

20. - Anthony **Giddens**: *The contemporary critique of historical materialism: power, property and the state* (Londres: Macmillan, 1981), p. 94 (la cursiva és afegida).

21. - *Ibid.*, p. 5.

cietat. De tota manera, el simple fet que, durant molts segles, els mapes hagin estat catalogats com a imatges "científiques" -i que encara romanguin classificats en aquesta categoria (22) pels filòsofs i els semiòtics- posa la tasca més difícil. Les relacions dialèctiques entre imatge i poder no poden ser desentrellades amb els mateixos procediments per a avaluar el saber topogràfic brut dels mapes i no hi ha cap test per a verificar les seves tendències ideològiques (23). En tant que "saber assimilat a un poder", exploraré els mapes des de tres enfocaments: la universalitat dels contextos polítics en la història de la cartografia; la manera com l'exercici del poder estructura el contingut dels mapes; la manera a través de la qual la comunicació cartogràfica, a un nivell simbòlic, pot reforçar el poder mitjançant l'intermediari del saber cartogràfic.

Els contextos polítics dels mapes

El Tsar

Fill meu, què fas? Què és això?

Fiodor

És el mapa de Moscòvia, és el nostre reialme d'un cap a l'altre. Fixa't, pare, aquí hi ha Moscou, allà Novgorod, ací Astrakan. Ve't ací el mar Ve't ací les bosquíries de Perm i, més enllà, Sibèria.

El Tsar

I què és això que serpenteja, com un dibuix de brodat?

Fiodor

És el Volga.

El Tsar

Magnífic! Ah! Ve't ací el dolç fruit de l'estudi! Que n'és de bo que des dels nivells puguis ulla tots els nostres dominis : fronteres, ciutats i rius!

Alexandre Puixkin, Boris Godunov

En qualsevol estudi iconològic, és només gràcies al context com es pot discernir correctament la significació i els condicionants. El context es pot definir com les circumstàncies en les quals els mapes han estat fabricats i usats. És anàleg a la "situació de la parla" en un estudi lingüístic (24) i això implica reconstruir els mares físics i socials que menen la producció i el consum de mapes, els esdeveniments que hi han conduït, la identitat dels fabricants i dels usuaris dels mapes i la manera com copsaven els actes de fabricació i ús dels mapes en un món construït socialment. Aquests detalls ens poden revelar no només les motivacions subjacents en els fets cartogràfics, sinó també els efectes que els mapes han pogut tenir i l'abast de la informació que vehiculen en termes humans.

Fins i tot, un reconeixement passavolant de la història de la cartografia revela l'empremta del poder polític, religiós o social. Un estudi detallat de la cartografia a l'Europa i a la Mediterrània prehistòrica, antiga i medieval ho ha confirmat plenament. Al llarg d'aquest període, "la redacció de mapes ha estat una de les armes intel·lectuals especialitzades en adquirir poder, administrar-lo, codificar-lo i rebre'n legitimitat" (25). A més a més, aquest saber era concentrat en un nombre relativament reduït de mans i "els mapes eren associats amb les elits religioses a l'Egipte faraònic i a l'Europa cristiana medieval, amb l'elit intel·lectual de Grècia i de Roma, i amb l'elit

comercial de les ciutats Estat del món mediterrani a les acaballes de l'Edat Mitjana" (26).

Així doncs, el món europeu antic i medieval no fou pas una excepció en aquest context. La cartografia, qualssevol que siguin les significacions diverses que li hagin pogut encolomar, ha estat una "ciència de prínceps" de sempre. En el món islàmic, sabem que foren els califes, durant el període de la geografia àrab clàssica, els sultans, durant l'Imperi Otomà, i els emperadors mogols, a l'Índia, els qui van apadrinar la confecció de mapes i els van emprar per a finalitats militars, polítiques, religioses i de propaganda (27). A la Xina antiga, els mapes detallats eren preparats d'acord amb les regles imposades per la cort imperial i feien les funcions d'instruments burocràtics i militars així com d'emblemes espacials de l'Imperi (28). En els primers decennis de l'Europa moderna, des d'Itàlia fins als Països Baixos i des d'Escandinàvia fins a Portugal, els monarques absoluts i els dirigents més significats han tingut tot-hora consciència del valor dels mapes als efectes bèl·lics, per a la imposició del govern central en l'administració interior, i com a instrument de propaganda territorial en la perspectiva de legitimització d'identitats nacionals. Assagistes de la talla de Castiglione, Elyot i Maquiavel advocaven per l'ús dels mapes pels generals i els estadistes (29). Amb els aixecaments topo-gràfics nacionals iniciats a Europa el segle XVIII, el paper de la cartografia en l'exercici de les relacions de poder a afavorit, pel general, les elits socials.

Les funcions específiques dels mapes en l'exercici del poder també confirmen l'omnipresència d'aquests contextos polítics a través de les escales geogràfiques. Van des de l'edificació d'un imperi mundial fins a l'afirmació local dels drets de la propietat individual bo i passant per la perpetuació de l'Estat-nació. En cadascun d'aquests contextos, les dimensions del règim polític i del territori son refosos en imatges les quals -ultra ser, de ben segur, instruments jurídics- formen part de l'arsenal intel·lectual del poder.

Mapes i Imperi

Els mapes, tant com els canons i els cuirassats, han estat les armes de l'imperialisme. En la mesura que els mapes han servit per a promoure la política imperial i que els territoris han estat

22. Vegeu, per exemple, Nelson Goodman: *Languages of art: an approach to a theory of symbols* (Indianapolis - Nova York, 1968), pp. 170-3.

23. Aquests arguments seran desenvolupats més àmpliament en J. B. Harley: *The map as ideology: knowledge and power in the history of cartography* (Londres, en premsa).

24. - Oswald Ducrot i Tzvetan Todorov: *Encyclopedic dictionary of the sciences of language*, trad. Catherine Porter (Oxford, 1981), pp. 333-8.

25. - J. B. Harley i David Woodward: "Concluding remarks", in J. B. Harley i David Woodward (eds.): *The history of cartography*, Vol. 1: *Cartography in prehistoric, ancient, and medieval Europe and the Mediterranean* (Chicago, 1987), p. 506.

26. - *Ibid.*

27. - La cartografia islàmica ha estat descrita amb autoritat per E. van Donzel, B. Lewis i Ch. Pellat (eds.): *Encyclopaedia of Islam* (Leiden, 1978), IV : pp. 1077-83.

28. - Joseph Needham: *Science and civilisation in China* (Cambridge, 1959), III : sec. 22.

29. - B. Castiglione: *The courtier* [1528], trad. George Bull (Harmondsworth, 1967), p. 97; Thomas Elyot: *The boke named the gournour*, ed. de la primera ed. de 1531 per H. H. S. Croft, 2 vols. (Londres, 1880), I : pp. 45, 77 8; Maquiavel: *Arte della guerra* [1521], ed. S. Bertelli (Milà, 1961), pp. 457-8.

Fig. 1. – El mapa *Imperial Federation*: map of the world showing the extent of the British Empire in 1886 va ser publicat per primera vegada com a suplement del diari *Graphic*. La projecció de Mercator, la tinta rosada per als territoris de l'imperi i emblemes decoratius mostrant Britannia asseguda sobre el globus, serveixen per a articular el missatge del "Nou Imperialisme". [Mansell Collection]

reivindicats sobre el paper abans de ser ocupats efectivament, els mapes han anticipat l'imperi. Els geòmetres marxaven al costat dels soldats, aixecant d'antuvi mapes per a missions de reconeixement i d'informació general, abans de fer-ne un instrument de pacificació, de civilització i d'explotació a les colònies. Però tot això va més enllà de la delimitació de fronteres per a sotmetre políticament i militarment les poblacions. Els mapes serveixen per a legitimar el dret de conquesta i de l'imperi. Contribueixen a la creació de mites que ajuden a mantenir l'*status quo* territorial. Com a estris de comunicació d'un missatge imperial, forneixen un complement a la retòrica del discurs, dels diaris i dels textos escrits, o a les llegendes i els himnes populars que exaltes les virtuts de l'imperi (30).

En aquests contextos imperials, els mapes han recolzat, el més sovint, l'exercici directe del poder territorial. Les xarxes dibuixades pels *agrimensores* romans, esdevingudes cadastrals amb la imposició de les centuriades, expressaven un poder "estès sense aturador en totes direccions, ...homogeneïtzant-ho tot al seu pas" (31). Als Estats Units, l'aixecament topogràfic rectangular a creat igualment "l'Ordre a la Terra" en accepcions més nombroses i esteses que no pas la sola de la reproducció d'un dibuix clàssic (32). La redescoberta del sistema de coordenades geomètriques de Ptolemeu del segle XV també ha estat un esdeveniment cartogràfic crucial el qual ha privilegiat una "sintaxi euclídana" estructuradora del control territorial europeu (33). De fet, la natura gràfica dels mapes atorgava als seus usuaris imperials un poder arbitrari, fàcilment dissociable de les responsabilitats socials i de les seves conseqüències. L'espai podia ser retallat sobre el paper. Així, el Papa Alexandre VI va delimitar les possessions portugueses i castellanques al Nou Món (34). En repartir Amèrica del Nord, operació que podem considerar com "la inauguració i experimentació dels procés més vast d'extensió de l'imperialisme mundial europeu", les línies mateixes en el mapa revelen el poder imperial perquè havia estat imposat al continent sense gairebé cap referència a les poblacions indígenes i, fins i tot, sense gairebé cap coherència amb el territori físic. Els invasors es repartiren el continent segons els esquemes que reflectien les seves pròpies rivalitats tan complexes i el seu poder relatiu (35).

Durant el segle XIX, quan els mapes foren institucionalitzades decididament i dedicades a l'expansió de la geografia com a disciplina, els seus efectes de poder es manifestaren de cap i de nou en l'avanç permanent de l'imperialisme europeu. La desfílada per Àfrica, la qual va permetre a les potències europees fragmentar la identitat de la organització territorial indígena, ha esdevingut un exemple clàssic d'aquests efectes (36). I, durant el segle XX, amb la divisió de l'Índia, efectuada per la Gran Bretanya el 1947, ens podem adonar com una ratllada sobre el mapa podia determinar la vida i la mort de milions de persones (37). Són innombrables els contextos en els

30. - Pel que fa als imperis clàssics vegeu O.A.W. Dilke: *Greek and Roman maps* (Londres, 1985), pp. 41-53 (sobre el mapa d'Agrippa) i pp. 169-70 (sobre el mapa del món de Teodosi II). Els mapes de l'Imperi Britànic van esdevenir populars durant l'era victoriana: vegeu Margaret Drabble: *For queen and country; Britain in the Victorian age* (Londres, 1978), obra en la qual surt reproduït el mapa de Maclure & Co. (Londres, 1886). El missatge geopolític d'aquesta mena de mapes es aconduït inequívocament per G. K. Chesterton a 'Songs of Education: II Geography', text disposat com a exordí de l'apartat 10 de l'article present.

31. - Samuel Y. Edgerton, Jr.: "From mental matrix to *mappamundi* to Christian empire: the heritage of Ptolemaic cartography in the Renaissance", in David Woodward (ed.): *Art and cartography* (Chicago, 1987), p. 22.

32. - Hildegard Binder Johnson: *Order upon the land. The U.S. rectangular land survey and the upper Mississippi country* (Nova York, 1976).

33. - Claude Raffestin: *Pour une géographie du pouvoir* (París, 1980), p. 131.

34. - Trobareu la butlla del papa Alexandre dictaminant la línia de demarcació en Anne Fremantle (ed.): *The papal encyclicals in their historical context* (Nova York, 1956), pp. 77-81.

35. - D. W. Meinig: *The shaping of America: a geographical perspective on 500 years of history*, Vol. 1: *Atlantic America, 1492-1800* (New Haven, 1986), p. 232. Robert David Sack: *Human territoriality: its theory and history* (Cambridge, 1986), p. 11, mostra una opinió semblant.

36. - Vegeu P. A. Penfold (ed.): *Maps and plans in the Public Record Office*, Vol. 3: *Africa* (Londres, 1982), *passim*; J. Stengers: "King Leopold's imperialism", in Roger Owen i Bob Sutcliffe (eds.): *Studies in the theory of imperialism* (Londres, 1972), pp. 248-76.

37. - Per a una reconstrucció novelada de la partició de l'Índia per Radcliffe's mitjançant l'ús de mapes a relativament petita escala vegeu Larry Collins and Dominique Lapierre: *Freedom at midnight* (Londres, 1982), pp. 245-8.

quals els mapes han esdevingut moneda de "negociacions" polítiques, de particions, de vendes i de tractats conclosos sobre el territori colonial, i en els quals, una vegada fets permanents per la imatge, els mapes tenen, el més sovint, força de llei.

Els mapes i l'Estat-nació

La història dels mapes va de bracet amb l'ascens de l'Estat-nació en el món modern. La majoria dels mapes editats d'Europa posaven l'accent en les nacions, els cursos d'aigua i les fronteres polítiques les quals constituïen les dimensions polítiques i econòmiques de la geografia europea (38). Els capdavanters de la teoria política recomanaven els mapes als estadistes, els quals foren els primers en col·leccionar-los sistemàticament (39). L'Estat esdevingué -i així ha restat- un dels principals comandataris de l'activitat cartografia a la major part dels països (40).

Atesa la disposició de l'Estat per pagar l'aixecament de mapes, sigui directament pel Tresor o bé sigui indirectament pels drets de les concessions de privilegis comercials, aquest saber era considerat com una prerrogativa. A l'Europa occidental, podem remuntar-nos en la història del secret cartogràfic, molt sovint ineficax, a la política de *sigilo* menada per Espanya i Portugal durant el segle XVI. Es tractava, doncs, de monopolitzar el saber i "d'emprar els documents geogràfics com un recurs econòmic" (42).

Un exemple esclatant de la interacció entre els mapes i règim polític estatalista el podem trobar en la història de la tecnologia militar. Per a l'exèrcit, els mapes han estat considerats, de sempre, com una forma sensible de saber i les mesures per a conservar el secret i la censura són avui tan abundoses en les circulars "reservades" dels organismes cartogràfics públics com en les dels estats majors expedicionaris del passat (43). En un sentit pràctic, els mapes militars són una roda més, però vital, en l'engranatge tècnic de l'exèrcit en campanya. En evolucionar les tècniques de guerra des de la tàctica d'assejament de places fortes cap a les estratègies de mobilitat, sobretot a partir del segle XVIII, els mapes que les acompanyaven també van transformar-se (44). Tanmateix, fins i tot en aquests contextos actius, s'hi coïen altres dinàmiques històriques més subtils. El saber cartogràfic permet aconseguir la guerra mitjançant el seu control a distància així com, em permeto especular, les estossinades són contemplades de manera assossegada (45). No només faciliten la direcció tècnica de la guerra sinó que també atenuen el sentiment de culpabilitat que provoca aquesta conducta: les línies silencioses del paisatge de paper afavoreixen la idea d'un espai socialment buit.

No pas tots els mapes militars són silenciosos. Són nombrosos els que proclamen la victòria militar sense embuts. De la mateixa manera que hi havia desfilades, himnes i odes militar, també hi ha a Europa, ben bé des del segle XV, plànols dels camps de batalla enaltits com a llocs sagrats de la glòria nacional (46).

Els mapes i els drets de propietat

Els plànols cadastrals o censals de delimitació de les propietats manifesten el paper jugat pels mapes en la història de les relacions de classe a la ruralia. El mapa constitueix un

mitjà per a controlar eficaçment els parcels, i els pagesos en general, per part de l'Estat i dels propietaris (47). En la societat romana, els *agrimensores* eren considerats no només com a tècnics de divisió de terres sinó també com a agents socials responsables de reglamentar legalment les propietats i col·lectar-ne els impostos (48). Els mapes en sí mateixos, ja siguin fosos en bronze o bé repicats en pedra, foren dibuixats per a perpetuar un ordre social que dissociava els homes lliures dels esclaus en estaments fonamentats en la distribució territorial del sòl (49). Als albars de l'Europa moderna, tot i els canvis radical soferts pel context sociològic i per la confecció de mapes, determinades forces inductores no han canviat en absolut. La cartografia de les zones rurals d'abast local era destinada als processos de definició de litigis en un context jurídic i era un mitjà per arreglar de la millor manera els conflictes entre senyors i pagesos relatius als drets de propietat privada (50). Així, els mapes s'avenien fàcilment amb els costums de la societat agrària, amb les subtiles diplomàtiques i amb les maniobres militars dels Estats-nacions de l'Europa del Renaixement.

38. - Chandra Mukerji: *From graven images: patterns of modern materialism* (Nova York, 1983), p. 83. Vegeu també Giuseppe Dematteis: *Le metafore della terra: la geografia umana tra mito e scienza* (Milà, 1985), pp. 54-9.

39. - En relació amb col·leccions de mapes antigues vegeu R.A. Skelton: *Maps: a historical survey of their study and collecting* (Chicago, 1972), pp. 26-61; J.B. Harley: "The map and the development of the history of cartography", in Harley and Woodward (eds.): *History of cartography*, pp. 6-12.

40. - Trobareu exemples reculats de la intervenció de l'Estat en l'aixecament de mapes topogràfics en Lloyd A. Brown: *The story of maps* (Boston, 1949), esp. pp. 241-71.

41. - Daniel J. Boorstin: *The discoverers* (Nova York, 1983), pp. 267-9; sobre la política de la Dutch East India Company vegeu Gunter Schilder: "Organization and evolution of the Dutch East India Company's hydrographic office in the seventeenth century", *Imago Mundi*, 28 (1976), pp. 61-78; i per a un exemple anglès, Helen Wallis: "The cartography of Drake's voyage", in Norman J. W. Thrower (ed.): *Sir Francis Drake and the famous voyage, 1577-1580* (Los Angeles - Londres, 1985), pp. 133-7.

42. - Mukerji: *From graven images*, p. 91; i així mateix, Chandra Mukerji: "Visual language in science and the exercise of power: the case of cartography in early modern Europe", *Studies in Visual Communications*, 10: 3 (1984), pp. 30-45.

43. - Els instituts oficials de cartografia, el més sovint sota la capa de la 'seguretat nacional', han estat molt reticent per a publicar detalls sobre les normes prevalents per a excloure determinades informacions dels seus mapes, en especial les que fan referència a les instal·lacions militars i altres llocs políticament sensibles.

44. - Christopher Duffy: *Siege warfare. The fortress in the early modern world 1494-1660* (Londres, 1979), esp. p. 81; i *The fortress in the age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789* (Londres, 1985), esp. pp. 29, 72, 142. Sobre la importància dxe la cartografia en la guerra de moviments vegeu R. A. Skelton: "The military surveyor's contribution to British cartography in the 16th century", *Imago Mundi*, 24 (1970), pp. 77-83.

45. - Phillip C. Muehrcke: *Map use: reading, analysis, and interpretation* (Madison Wi, 1978), pp. 299-301.

46. - Probablement, la majoria dels plànols i mapes de batalles i de campanyes formats "després de l'esdeveniment" a Europa fins a les acaballes del segle XVIII es poden classificar en aquesta categoria de narracions il·lustrades per a justificar el desenvolupament de la guerra.

47. - La comparació amb els documents escrits es pot seguir, per exemple, en M.T. Clanchy: *From memory to written record: England 1066-1307* (Londres, 1979), esp. pp. 149-265.

48. - O.A.W. Dilke: *The Roman land surveyors. An introduction to the Agrimensores* (Newton Abbot, 1971).

49. - P. Anderson: *Passages from antiquity to feudalism* (Londres, 1974), esp. pp. 147-53, 185, 188-9, 207-8.

50. - P.D.A. Harvey: *The history of topographical maps: symbols, pictures and surveys* (Londres, 1980), *passim*.

Fig. 2. – Els plànols cadastrals a gran escala i els amillaments escrits que els acompanyaven, van esdevenir una eina per a l'ascens del capitalisme agrari anglès a partir del segle setze. En aquest fragment d'un plànol parcel·lari de Garnetts, Essex (1622), dibuixat per Samuel Walker, els detalls de les propietats (DN = domini d'Edward Naylor, DL = domini de Richard Lavender, etc.), la precisió en la delimitació i l'acurament de la mesura de la superfície en unitats diverses transformen els drets de propietat una imatge tangible i legalment constrenyidora. [British Library]

Així mateix hom pot considerar que els mapes fan part integrant de determinats canvis estructurals assenyalats en la transició del feudalisme al capitalisme a llarg termini. L'economia mundial i la nova divisió geogràfica del treball que se'n derivà, van ser produïdes amb l'ajuda de documents geogràfics, els mapes inclosos (51). Els plànols detallats, a gran escala, han estat un mitjà per a explotar la terra de manera més eficaç, per apujar els lloguers, per fer respectar les obligacions concretes i per a modificar els règims d'explotació. En completar escriptures més reculades, el mapa fa les funcions d'inventari geogràfic, de codificació de la informació sobre la propietat, de la parceria, de les rendes, de les practiques de conreu i de les potencialitats agrícoles, inventari que permet als propietaris capitalistes d'abraçar els conjunt de les seves possessions d'una ullada i controlar-les millor (52). És a dir, les jerarquies territorials resumides pels mapes s'escampaven pels efectes en la història general de l'agricultura: en els tancament de terres, en el drenatge o rebliment de maresmes i pantans, en l'aprofitament de desmunts i de marjals. El geometa va de bracet amb el propietari en la difusió de la concepció capitalista de l'agricultura (53).

Els mapes envaeixen la vida quotidiana de manera invisible. Com va passar amb el rellotge, símbol gràfic de l'autoritat política central en introduir la "disciplina del temps" en els ritmes dels obrers industrials (54), els traços dels mapes van in-

troduir una "disciplina de l'espai" en dictar una nova topografia rural. En les societats agràries europees, els antics comuns i emprius foren gairebé tots parcel·lats i venuts amb l'ajuda dels plànols, i en les grans planes salvatges de les antigues terres índies d'Amèrica del Nord, les delimitacions traçades sobre els mapes eren el mitjà per a apropiat terres a l'esquena d'aquells que no eren familiaritzats amb els mètodes d'aixecament geomètrics i que no les podien recusar. Els mapes entraven en el dret, adquirien l'aura de la ciència, i contribuïen a formar una ètica i una moral fonamentades amb la consecució d'un detall cada volta més precís. Les traces establertes sobre els mapes exclòien en la mida que tancaven. Determinaven jerarquies territorials segons la tómbola del naixement, els atzars de les descobertes o, cada volta amb més intensitat, el mecanisme del mercat mundial.

51. - Mukerji: *From graven images*, p. 84; Immanuel Wallerstein: *The modern world system*, Vol. 2: *Mercantilism and the consolidation of the European world economy, 1600 -1750* (Nova York, 1980), facilita moltes claus de comprensió del procés. Justament, el frontispici del volum és un mapa de Jan Blaeu (1638).

52. - J.R. Hale: *Renaissance Europe 1480 1520* (Londres, 1971), pp. 52-3.

53. - F.M.L. Thompson: *Chartered surveyors: the growth of a profession* (Londres, 1968).

54. - David S. Landes: *Clocks and the making of the modern world* (Cambridge Mass., 1983), pp. xix, 2, 25, 228-30, 285-6; i Stephen Kern: *The culture of time and space* (Londres, 1983), pp. 10-35.

El contingut del mapa en l'exercici del poder

"És el mateix mapa?" va preguntar Jincey. Senyalava el gran mapa del món que penjava cargolat, perquè era l'estiu, sobre de la pissarra, darrera de Miss Dove. "La Xina encara és taronja?" "És un mapa nou", va dir Miss Dove. "La Xina és porpra". "M'estimava més el mapa vell", va dir Jincey. "Estimo el món vell". "La cartografia és un art fluït", va respondre Miss Dove.

Frances Gray Patton, *Good Morning Miss Dove*

Els cartògrafs i els historiadors dels mapes tenen ben present, de fa temps, que el contingut dels seus mapes tendeixen a crear allò que anomenen uns "biaixos", unes "distorsions", unes "desviacions", o uns "abusos" respecte dels principis cartogràfics més fermes. Però els textos sobre cartografia dediquen poc espai a les implicacions polítiques d'aquests "biaixos" i a allò que representen i, encara menys, a les seves conseqüències socials. Aquests "biaixos" o "distorsions" són mesurats, per regla general, d'acord amb una norma "d'objectivitat" derivada, cal remarcar-ho, per procediments cartogràfics. Les conseqüències no són explicades si no és en aquells casos en els quals els mapes presenten distorsions deliberades, per exemple amb finalitats publicitàries o propagandístiques (55). La cartografia "professional" de l'Ordnance Survey britànic, de l'US Geological Survey, de Bartholomew, de Rand Mc Nally o dels seus predecessors, seria considerada gairebé exempta d'aquest tipus d'imatgeria deformada. La noció que els mapes poden produir una imatge "científicament" exacta del món, amb informacions factuais representades de manera totalment imparcial, és ben acorada en la nostra mitologia cultural. El reconeixement de "la ficció complexa i controlada" (56), inherent a qualsevol cartografia, no ens ha d'estalviar la distinció entre les presentacions del contingut dels mapes que són induïdes deliberadament per un artifici cartogràfic i aquelles altres que deixen de banda el contingut estructurador de la imatge.

Les distorsions deliberades dels continguts dels mapes

Podem trobar distorsions deliberades dels continguts dels mapes amb finalitats polítiques de cap a peus de la història; el cartògraf no ha estat mai un artista, un artesà o un tècnic independent. Darrera el creador de mapes s'amaga un conjunt de relacions de poder les quals creen les seves pròpies especificacions. Ja siguin imposades per un particular, per la burocràcia estatal o per el mercat, aquestes regles poden ser reconstruïdes a partir ensembles del contingut dels mapes i de la modalitat de representació cartogràfica. En adaptar els sistemes de projecció, en manipular l'escala, en magnificar en excés o en desplaçar els signes o la topografia, en utilitzar colors impactants, els realitzadors de mapes de propaganda han estat, pel general, els defensors d'una visió geopolítica en un sentit determinat. Els seus mapes han format part de l'arsenal de guerra psicològica internacional i han estat moneda corrent ben abans del seu ús pels geopolítics nazis. Les guerres de religió a l'Europa del segle XVII i la guerra freda del segle XX van ser més aviat animades pels continguts dels mapes de propaganda que no pas per altres mitjans (57).

Hi ha mapes aparentment objectius caracteritzats també per les manipulacions dels seus continguts. La "censura cartogràfica" implica una representació deliberadament errònia que té per objectiu desorientar els usuaris potencials, generalment aquells que són considerats com a opositors a l'*statu quo* territorial. No cal confondre això amb les supressions o els afegits produïts per una errada tècnica, a la incom-

petència, o a imperatius dimensionals o materials. La censura cartogràfica suprimeix dels mapes alguns elements que, a *igualtat d'oportunitats generals*, hi hauríem de trobar. Naturalment, és menys fàcil d'advertir que no pas una distorsió evident. Justificades per raons de "seguretat nacional", de "concurrència política" o d'"oportunitat comercial", aquestes censures són encara practicades a cor què vols. La imatge censurada assenyala els límits del discurs autoritzat i les omissions deliberades descoratgen "la clarificació d'alternatives socials" i "dificulten la identificació de l'origen de les dificultats dels desposseïts, deixats a la mà de Déu per a posar-hi remei" (58).

La justificació més freqüent de la censura cartogràfica ha estat sempre de naturalesa militar. En la seva forma extrema, ha determinat l'interdicte de la publicació dels aixecaments (59). Per altra banda, alguns detalls del poblament en els mapes del segle XVIII han estat mantinguts sense revisar per Frederic el Gran, de la mateixa manera com ha estat endevinat que, en determinats mapes russos, diverses ciutats havien estat situades deliberadament en llocs erronis a fi i efecte d'evitar accions estratègiques per part de les potències enemigues (60). I, des del segle XIX, una pràctica gairebé universal ha consistit en "esclarir" sistemàticament les localitzacions de les instal·lacions militars sensibles dels mapes topogràfics oficials (61). Avui, aquesta pràctica s'ha estès a altres instal·lacions la inclusió de les quals en els mapes resultaria comprometedor per al govern. Per exemple, les sitges d'emmagatzemament de residus nuclears són omesos als mapes topogràfics oficials del US Geological Survey.

Una part de la falsificació deliberada de mapes ha estat a causa de consideracions d'ordre polític i no pas solament les purament militars. En els mapes, les fronteres han estat objecte de distorsions geogràfiques les quals provenen de les temptatives fetes per afermar pretensions històriques de territori nacional (62) o, en altres paraules, emprar els mapes

55. - Hi ha un bon nombre de treballs sobre els mapes de l'escola alemanya de geopolítica de preguerra. Vegeu, per exemple, Hans **Speir**: "Magic geography", *Social Research* 8 (1941), pp. 310-30; Louis O. **Quam**: "The use of maps in propaganda", *Journal of Geography*, 42 (1943), pp. 21-32; Louis B. **Thomas**: "Maps as instrument. of propaganda", *Surveying and Mapping*, 9 (1949), pp. 75-81; i John **Ager**: "Maps and propaganda", *Society of University Cartographers, Bulletin*, 11 (1977), pp. 1-14.

56. - **Muehrcke**: *Map use: reading, analysis, and interpretation*, p. 295.

57. - Geoffrey **Parker**: *The Thirty Years' War* (Londres, 1984), plates 10, 13.

58. - T. J. Jackson **Lears**: "The concept of cultural hegemony: problems and possibilities", *American Historical Review*, 90 (1985), pp. 567-93.

59. - Harry **Margary**: *The old series Ordnance Survey maps*, Vol. 3 (Lympne Castle, 1981), p. Xxxiv.

60. - **Speir**: "Magic geography", p. 320; F. J. **Ormeling, Jr.**: "Cartographic consequences of a planned economy: 50 years of Soviet cartography", *The American Cartographer*, 1: 1 (1974), pp. 48-9; "Soviet cartographic falsifications", *The Military Engineer*, 62, 410 (1970), pp. 389-91.

61. - Aquestes pràctiques no han estat revelades gairebé mai, per raons de 'seguretat'. A Gran Bretanya, i de fa poc, han estat filtrats pel periodisme de recerca: vegeu *New Statesman*, 27 de maig de 1983, p. 6, en el qual es llegeix literalment que "els talps en l'Ordnance Survey ens han fet arribar un interessant directori secret de les localitats britàniques la existència oficial de les quals no és reconeguda oficialment I, per això mateix, no apareixen en els mapes".

62. - Posem per cas, els editors d'atles de l'Alemanya Federal han estat obligats a obeir una bona colla de regles ministerials molt detallades en relació amb la representació de fronteres polítiques per a mapes d'ús escolar. Les publicacions no reben el vistiplau oficial si no presenten les fronteres d'Alemanya de 1937 a més a més de les actuals: K. A. **Sinnhuber**: "The representation of disputed political boundaries in general atlases", *The Cartographic Journal*, 1: 2 (1964), pp. 20-8.

Fig. 3. Fins i tot uns simples mapes temàtics poden anar carregats amb missatges propagandístics subtils. Aquest mapa d'un atlas escolar, extret del *Geschichtatlas ... Deutsch* (1933), representa la població germànica a Europa i a ultramar (en l'encartament), però no dona la clau per a mesurar la talla dels cercles. Si bé la dispersió és correcta, les minories germàniques als països europeus eren, pel cap baix, molt menors (per sota del 4% de la població total) que no pas suggereix l'exageració de la talla de la simbologia emprada. [British Library]

per a projectar i legitimar ambicions territorials futures a la bestreta (63). Per exemple, les fronteres disputades que figuren en els mapes oficials, en els atlas o sobre imatges tan efímeres com poden ser les dels segells de correus, tan aviat han estat incloses com suprimides segons el clima polític del moment (64). Aquestes pràctiques no es limiten només al traçat de fronteres polítiques. Disposem de moltes mostres que ens mostren com les geografies de la llengua, de la "raça" i de la religió han estat representades d'acord amb les ideologies dominants (65). És ben conegut el cas de suplantació dels topònims indígenes de grups humans minoritaris en les mapes topogràfics pels topònims imposats pel grup que deté el poder (66).

Les distorsions "inconscients" del contingut dels mapes

La subtilitat del procés a través del qual els valors de la societat que produeix els mapes influeixen en el seu contingut és ben interessant per tota aquella persona que vulgui estudiar la iconografia cartogràfica. Qualsevol història social dels mapes haurà d'interessar-se per aquestes regles ocultes de la imatgeria cartogràfica i de les seves conseqüències accidentals (67). Seguidament presentaré tres aspectes d'aquestes estructures amagades: la geometria dels mapes, els "silencis" en els continguts i les tendències jerarquitzadores en la representació cartogràfica.

La geometria subliminal.

L'estructura geomètrica dels mapes, és a dir la concepció gràfica que determina la seva centralitat o la projecció que sistematitza la transformació del territori representat en relació amb la superfície terràquia (68), és un aspecte que pot amplificar l'impacte polític d'una imatge, fins i tot quan hom no va a l'encaix de cap distorsió conscient. Un tret universal dels primers planisferis, posem per cas, és la manera com van ser centrades, per regla general, en el "melic del món", tal i com era percebut per les diverses societats de l'època. Aquest "síndrome d'*omphalos*" (69), el qual determina que un poble

cregui haver estat designat a ser el centre de l'Univers per voluntat divina, s'endevina en mapes molt allunyats en el temps i en l'espai, com poden ser els de l'antiga Mesopotàmia centrats en Babilònia, les de l'univers xinès centrats a la Xina, els mapes grecs centrats a Delfos, els mapes islàmics centrats a la Meca, i les del món cristià en les quals apareix Jerusalem com a centre "veritable" del món sencer (70). Resulta difícil d'interpretar l'efecte d'aquest "reforç locacional" (71) de determinades localitats sobre la consciència social de l'espai, i seria erroni suggerir que aquestes modalitats de representació revelin visions del món idèntiques. Si més no, aquests mapes tendeixen a concentrar l'atenció de

63. - En trobem nombrosos exemples als mapes francesos i britànics de nordamèrica del segle divuit: Percy G. Adams: *Travelers and travel liars 1660-1800* (Nova York, 1980), pp. 64-79, el qual, tanmateix, oblidia la significació ideològica de la falsificació cartogràfica que descriu. Vegeu també J. B. Harley: "The bankruptcy of Thomas Jefferys: an episode in the economic history of eighteenth century map-making", *Imago Mundi*, 20 (1966), pp. 28-48, esp. pp. 33-40. Repasseu un exemple vuitcentista en Charles E. Nowell: *The rose-coloured map: Portugal's attempt to build an African empire from the Atlantic to the Indian Ocean* (Lisboa, 1982).

64. - Per a la faceta política de la carto-filatèlia vegeu Bruce Davis: "Maps on postage stamps as propaganda", *Cartographic Journal*, 22, 2 (1985), pp. 125-30.

65. - H.R. Wilkinson: *Maps and politics. A review of the ethnographic cartography of Macedonia* (Liverpool, 1951).

66. - F.J. Ormeling: *Minority toponyms on maps: the rendering of linguistic minority toponyms on topographic maps of western Europe* (Utrecht, 1983).

67. - La pensada sobre les normes ocultes de la cartografia prové de Michel Foucault: *The order of things, an archaeology of the human sciences* (Londres, 1966; repr. 1970) [*Les mots et les choses*. París, 1966].

68. - Aquests elements geomètrics també abasten la manipulació de l'escala i de l'orientació així com l'ús de quadrícules cartogràfiques per a organitzar l'espai. Per a una visió més àmplia d'aquestes geometries vegeu Robert Sack: *Conceptions of space in social thought: a geographic perspective* (Londres, 1980), *passim*.

69. - La frase és treta d'Edgerton: "From mental matrix to *mappamundi*", p. 26.

70. - Per a exemples europeus vegeu Harley and Woodward: *The history of cartography*, Vol. 1; per a mapes xinesos, Needham: *Science and civilisation in China*, Vol. 3; i per a mapes islàmics: *Encyclopaedia of Islam*, Vol. 4.

71. - Concepte manllevat d'E. H. Gombrich: *The sense of order* (Ithaca, 1979), pp. 155-6.

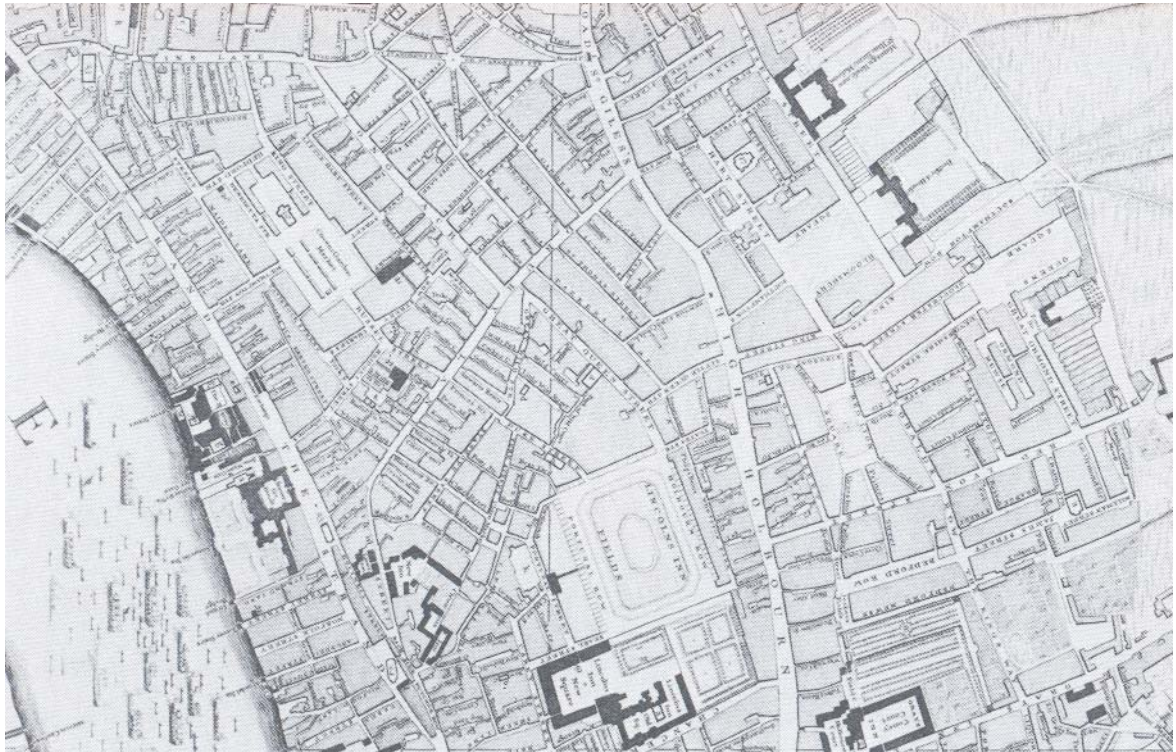

Fig. 4. Els silencis dels mapes: fragment del *Plan of the Cities of London and Westminster...* (1755) el qual mostra els sectors edificats a l'oest de la *City* de Londres i els nous i prestigiosos espais verds de Bloomsbury. Mentre que els barris situats al nord de Coven Garden i entorn de Broad Street i St Gilles van esdevenir tuguris ben aviat, el cartògraf ha produït una visió idealitzada de la ciutat la qual emfasitza la ruralitat elegant de les places principals i amaga l'exhibició de la sordidesa urbana. [British Library]

l'observador vers el centre i a promoure d'aquesta manera el "desenvolupament de cosmovisions excoents, girades vers l'interior amb un centre cultural poblat únicament de creients fidels" (72).

Bé podria ser que una visió etnocèntrica en la mateixa sintonia hagi inspirat determinades projeccions cartogràfiques oficials de l'Europa del Renaixement. No cal dubtar, en aquest cas, que el mapa "estructura la geografia que presenta a partir d'un conjunt de creences sobre com hauria de ser el món, el veritable" (73). En l'exemple tan conegut de la projecció de Mercator, cal dubtar que Mercator mateix -el qual la va deduir per a ús dels navegants en la prauja de facilitar el traçat dels rumbos- fos conscient de la influència del seu planisferi en la visió hegemònica mundial dels europeus. Sigui com sigui, el sol fet de situar el continent europeu al bell mig del món en la seva projecció i que la superfície de les masses emergides sigui tan exagerada de manera que aparenti la situació de dues terceres parts del globus a latituds elevades, no ha pogut sinó afavorir un sentiment de superioritat dels europeus. El fet que "els estats colonialistes blancs" pareixin relativament més grans sobre el mapa que no ho són pas, mentre que "les colònies" habitades per pobles de color són representades "massa petites", ens convida a veure una profecia geopolítica en el mapa (74).

El silenci en els mapes

Els "silencis" en els mapes són un concepte central en qual-sevol argumentació relativa a la transcendència dels seus missatges polítics ocults. Afirmem que -com passa amb determinades modalitats de textos i al·locucions- els mapes exerceixen una influència social tan per les seves omissions com pels elements que presenten i valoritzen.

Els sobreentesos polítics d'aquests silencis són tan potents que a vegades resulta difícil de posar-los en relació, només, amb factors històrics o tècnics. A l'Irlanda dels segle XVII, posem per cas, el fet que els geomètres que treballaven per als propietaris anglesos excloguessin sistemàticament les cabanes dels irlandesos autòctons dels seus mapes, per altra banda

72. - Edgerton: "From mental matrix to *mappamundi*", p. 27. Trobareu més suggeriments sobre la manera com els mapes han contribuït en la creació d'infraestructures de cosmolgies socials en Michael Harbsmeier: "On travel accounts and cosmological strategies: some models in comparative xenology", *Ethnos*, 50, 3-4 (1985), pp. 273-312.

73. - Denis E. Cosgrove: *Social formation and symbolic landscape* (Londres, 1984), p. 8.

74. - Arno Peters: *The new cartography* (Nova York, 1983), p. 63; així mateix vegeu Terry Cook: "A reconstruction of the world: George R. Parkin's British Empire map of 1893", *Cartographica*, 21, 4 (1984), pp. 53-65, en relació amb l'ús deliberat de la projecció de Mercator en un mapa de promoció del 'Nou Imperialisme' del món pan britànic de darreries del segle dinou. La reacció mostrada fa poc pels cartògrafs envers la natura 'anticientífica' de la projecció alternativa de Peters, la qual reconduïx alguna de les deformacions en favor del Tercer Món, facilita una glossa actual de l'entestament científista de molts mapistes els quals encara donen credibilitat als mapes construïts matemàticament mentre ignoren la possibilitat de qualsevol efecte social i polític de la seva imatgeria. Per exemple, vegeu els comentaris de John Loxton: "The Peters' phenomenon", *The Cartographic Journal*, 22 : 2 (1985), pp. 106-8, el qual pretén desacreditar Peters per 'marxista' i 'socialista'. "The so-called Peters' projection", in *ibid.*, pp. 108-10, text considerat com a declaració oficial de la Societat Cartogràfica Alemanya, és, en determinats aspectes, més polèmic que no pas el de Peters en la seva 'defensa d'una discussió pura i veritablement científica'. Vegeu també A. H. Robinson: "Arno Peters and his new cartography", *American Cartographer*, 12 (1985), pp. 103-11, i Phil Porter and Phil Voxland: "Distortion in maps: the Peters' projection and other devilmets", *Focus*, 36 (1986), pp. 22-30.

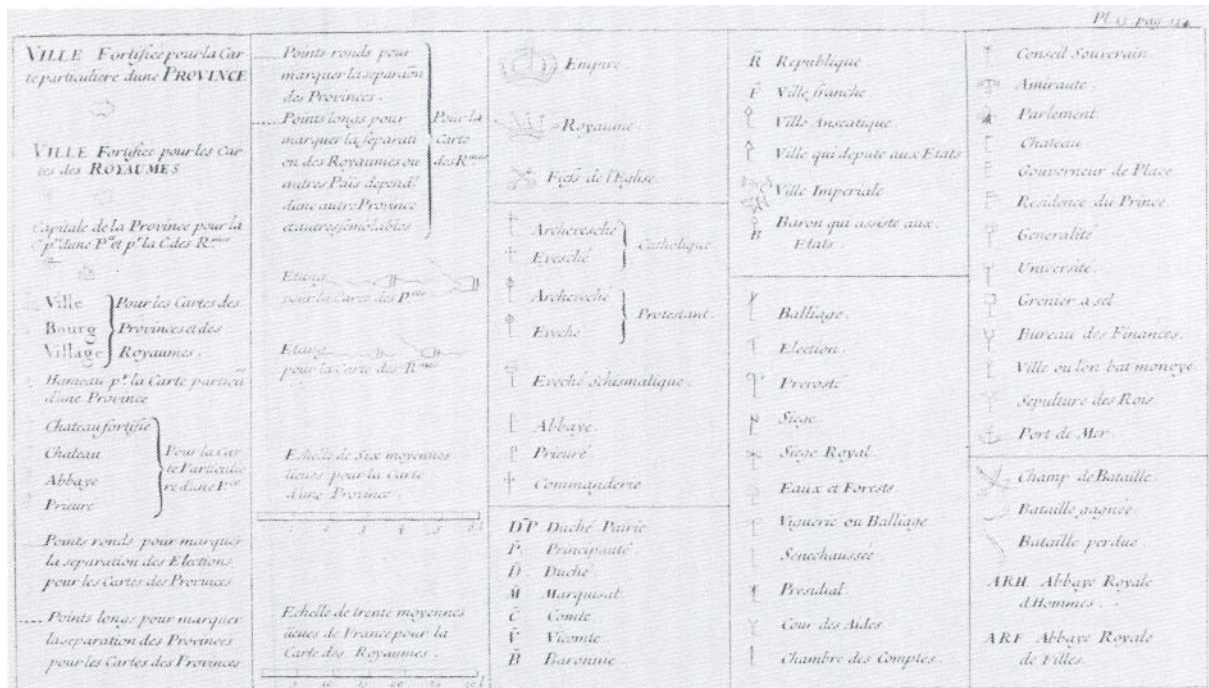

Fig. 5. La confirmació de les categories socials a través dels signes cartogràfics: làm. 14 de Buchotte: *Les Regles du dessin et du lavis* (Paris, 1721). [British Library]

ben “precises”, no és pas a causa de les dimensions d’aquella tipologia de cases, sinó que és conseqüència, també, de les tensions religioses i de les relacions de classe a la ruralia irlandesa (75). Es pot treure una omisió semblant en els aixecaments dels comtats d’Anglaterra efectuats al segle XVIII: l’exclusió de masets dispersos pot haver estat a causa tant de la representació ideal de les heretats imposada pels propietaris als seus cartògrafs com als imperatius de l’escala cartogràfica (76). En una bona colla de plànols de ciutats primerencs, el cartògraf va poder negligir de manera inconscient els carrerons i els sotavoltes en profit de les grans avingudes, els edificis públics i els casals dels comerciants imbuït per la promoció adelerada de l’orgull cívic o per la celebració de l’èxit comercial (77). Aquesta mena de filtratge ideològic és un procés universal. En els mapes colonials, com els d’Amèrica del Nord del segle XVIII, els silencis dels mapes també poden ser considerats com a discriminadors dels pobles indígenes. Un mapa com el de Virgínia dibuixat per Fry i Jefferson (1751), fa pensar en una instal·lació dels europeus des de temps molt reculats: quan hi figuren “les nacions índies”, és més aviat per a suggerir l’expansió colonial futura que no pas el reconeixement de la seva integritat ètnica (78). D’aquesta manera, al llarg de l’època de les exploracions, els mapes europeus han ofert una imatge unilateral de les confrontacions ètniques i han sostingut el dret diví de conquesta i apropiació reservat als europeus. En edificar una massa ingent de coneixements geogràfics, els atlas europeus han afavorit així una visió eurocèntrica, imperialista, en introduir un biaix sistemàtic en favor d’un espai interior que reforçava la percepció de la superioritat dels europeus en el sistema mundial (79). Els silencis dels mapes -reflex molt sovint d’estereotipus culturals- avançaren profecies sobre la geografia del poder.

La representació de les jerarquies

El paper dels mapes en tant que forma de proclamació social ha estat reforçat pels mecanismes de classificació i les modalitats de representació —mitjançant allò que anomenem els signes “convencionals” o cartogràfics (80)— adoptats per a descriure les diverses components del paisatge. De fa temps, una de les normes seguides pel cartògraf ha estat la d’assenyalar les petites ciutats i les viles mitjançant icones o símbols abstractes de dimensió proporcional a la seva importància. Així, la jerarquia visual dels primers mapes moderns és, so-

75. - J.H. Andrews: *Plantation acres: an historical study of the Irish land surveyor and his maps* (Belfast, 1985), pp. 157-8.

76. - J.B. Harley: “The re-mapping of England 1750-1800”, *Imago Mundi*, 19 (1965), pp. 56-67; Paul Laxton: “The geodetic and topographical evaluation of English county maps, 1740-1840”, *The Cartographic Journal*, 13: 1 (1976), pp. 37-54.

77. - Cf. Juergen Schulz: “Jacopo de' Barbari's view of Venice: map making, city views and moralized geography before the year 1500”, *Art Bulletin*, 60 (1978), pp. 425-74; J.B. Harley: “Meaning and ambiguity in Tudor cartography”, pp. 28-32.

78. - Per al desenvolupament d’aquest argument vegeu J.B. Harley: “Society, ideology, and the English geographical atlas in the eighteenth century” [“Power and legitimation in the English geographical atlas of the eighteenth century”], in John A. Wolter [i Ronald E. Grim] (ed.): *Images of the world: the atlas through history* (Washington, D.C., [Library of Congress, 1997, pp. 161-206]).

79. - James R. Akerman: “National geographical consciousness and the structure of early world atlases”, Comunicació presentada a l’Onzena Conferència Internacional sobre Història de la Cartografia, Ottawa, Canada, juliol de 1985.

80. - Vull agrair a Catherine Delano Smith els comentaris i observacions que ha fet de l’esborrany manuscrit de “Cartographic signs in the Renaissance”, per a publicar en J.B. Harley and David Woodward (eds.): *The history of cartography*, Vol. 3: *Cartography in the age of Renaissance and discovery* (Chicago, [2007]).

vint, una rèplica de les estratificacions jurídica, feudal i eclesiàstica. De fet, la concepció d'una societat jerarquitzada no era pas desconeguda pels cartògrafs contemporanis. Per exemple, en el seu atlas de 1595, Mercator va tenir la pretensió de presentar "l'enumeració i la denominació exhaustiva de les capitals dels prínceps i dels nobles" (81). Seguint les petges dels seus predecessors, va concebre un conjunt de signes per a representar el poblament, destinat a jerarquitzar les implantacions humanes que figuraven al mapa. En altres mapes, les ciutats ocupen un espai molt superior al que li correspondria en relació amb la seva talla sobre el terreny (82), fins i tot tenint present les convencions cartogràfiques. Els símbols dels castells, representatius del rang feudal i de la potència militar, són gairebé sempre més grans que no pas els símbols de les ciutats i viles, tot i ocupar una superfície inferior. Els blasons, símbols del domini territorial, serveixen per a localitzar la seu senyorial mentre que les vilettes dels seus subordinats en l'ordenament feudal són assenyalades mitjançant per signes més petits, de dimensió independent de la població o de la seva superfície. Aquesta modalitat de representació és força freqüent en els mapes del territori alemany pertanyent al Sacre Imperi Romà Germànic. Els mapes fan també esment destacat de la geografia del poder eclesiàstic. El missatge sobresortint era el de la omnipresència de l'Església. Ja sigui en territori "infidel" retinut pels turcs, en els territoris de domini papal, en les regions amb predomini protestant o de sectes com la dels hussites, els mapes situaven l'extensió de les possessions temporals de les esglésies. Així, els mapes facilitaven un missatge secundari: no només reforçaven la percepció de la puixança de l'Església en tant que institució social, sinó que enregistraven les jerarquies espacials i les denominacions conflictives al si mateix de l'Església. Sobre aquest particular, notem per exemple que a la llegenda del mapa d'Islàndia de Boazio (1599) figura un pictograma exagerat de la "ciutat del bisbe" (83); en els mapes d'Anglaterra de l'època de la Reforma, els símbols dels campanars dels temples són molt més grans del que exigeix l'exageració d'escala vertical. Pel que fa a l'aspecte de la jerarquia, la simbologia singular aplicada als arquebisbats i bisbats, en la forma de creus simples o dobles, de bàculs, de mitres i altres complements del vestuari litúrgic són testimoni evident de l'organització social de la religió (84). Així mateix, les amplificacions selectives dels signes cartogràfics anaven estretament lligades a les turbulències religioses. Són l'expressió, en els primers temps de l'Europa moderna, dels camps de batalla de les guerres de religió.

Per bé que a vegades els signes dels mapes es fessin ressò dels canvis en el panorama religiós, tendien a afavorir la perpetuació de l'*status quo* i a legitimar les jerarquies establertes pels mapes anteriors. Conformaven un vocabulari socialment conservador. A França, posem per cas, els cartògrafs als servei de la corona aplicaven imatges a la manera de propaganda d'Estat en insistir en els engranatges administratius de la burocràcia centralitzada i en suggerir aspectes diversos del codi jurídic de l'*Ancien Régime* (85). En una obra seva de 1721, Bouchotte emprava set categories administratives (*Duché Pairie, Principauté, Duché, Marquisat, Comté, Vicomté, Baronnie*), i cinc categories eclesiàstiques (arquebisbat, bisbat, abadia, priorat, *comanderie*) (86) per a codificar els mapes regionals (*cartes particulières*).

El simbolisme cartogràfic del poder

La terra és un lloc en el qual es troba Anglaterra,
i la trobareu arreu en fer rodar el globus;
les seves taques són sempre en vermell i la resta és grisa del tot,
i aquesta és la significació de la Diada de l'Imperi.

G.K. Chesterton: "Songs of Education: 11 Geography",
The Collected Poems of G.K. Chesterton.

El nivell simbòlic té, molt sovint, una importància cartogràfica molt considerable i és a aquest nivell com els mapes esdevenen provocatius i persuasius en major grau. A tall d'exemple, podem recordar la significació simbòlica dels mapes que trobem a les pintures en les quals els mapes són *integrats en el discurs pictòric*. Alternativament, podem preguntar-nos pel paper que hi juguen els emblemes artístics -els quals no hauran pas de tenir necessàriament una entitat cartogràfica clara per bé que la seva significació iconogràfica es podrà identificar en relació amb un ampli repertori d'imatges de la pròpia cultura- com a signes en mapes decoratius en els quals resten *integrats en el discurs del mapa*. Després d'haver estudiat els lligams entre la significació d'aquests emblemes i el territori representat en el mapa, repassarem com els mapes no decoratius també poden simbolitzar valors culturals i polítics.

Els mapes en la pintura

Des de l'època clàssica, els artistes han emprat els globus i els mapes com a emblemes del seu propi simbolisme. En la mida de la seva significació política, el globus o l'esfera terràquia han simbolitzat molt sovint la sobirania sobre el món (87). Des de l'època romana, en les monedes i en les inscripcions, els emperadors i els reis eren disposats sospesant un globus o una esfera a la mà. A l'era cristiana, l'esfera coronada amb una creu va esdevenir una de les insígnies dels emperadors del Sacre Imperi Romà Germànic i, en la pintura de to religiós, era disposada el més sovint a mans del Crist *Salvator Mundi* o de Déu Pare *Creator Mundi* (88). Retrobem aquestes significacions a l'art renaixentista. Al segle XVI, els globus que com

81. - Catherine Delano Smith: "Cartographic signs on European maps and their explanation before 1700", *Imago Mundi*, 37 (1985), pp. 9-29, del qual he recollit la citació de *l'Advice for the use of maps: atlas sive cosmographicae. Meditationes de fabrica mundi et fabricati figura* (1595), pp. 25-6, de Mercator.

82. - Vegeu el mapa dels Països Baixos (1573) de Christian Sgrothen en el qual les ciutats, com Bruges, Brussel·les i Gant, apareixen representades en vista obliqua forçada de tal manera que la seva presència sigui prou generosa per a examinar-les detalladament.

83. - Edward Lynam: "Boazio's map of Ireland", *British Museum quarterly*, 11 (1937), pp. 92-5.

84. - François de Dainville: *Le Langage des géographes: termes, signes, couleurs des cartes anciennes, 1500-1800* (Paris, 1964), pp. 236-44.

85. - François de Dainville: "Le Signe de 'justice' dans les cartes anciennes", *Revue Historique de Droit Français et Etranger*, 4a sèr., 34 (1956), pp. 111-14. Per a una contextualització més àmplia vegeu Yi Fu Tuan: *Landscapes of fear* (Oxford, 1980).

86. - Bouchotte: *Les Regles du dessin et du lavis* (Paris, 1721), lám. davant p. 124.

87. - Helen Wallis: "Globes in England up to 1660", *The Geographical Magazine*, 35 (1962-3), pp. 267-79.

88. - David Woodward: "Medieval mappaemundi", in Harley and Woodward (eds.): *The history of cartography*, Vol. 1, pp. 334-42.

Fig. 6. El mapa com a símbol territorial: en aquest retrat de Thomas, catorzè comte d'Arundel, i de la seva muller Alethea (Van Dyke, 1639ca), el comte senyala una aventura colonial que promouen a la illa de Madagascar amb el dit. [Duke of Norfolk Collection]

els mapes són difosos àmpliament gràcies a la impremta (89), també formen part indefugible de les insígnies d'autoritat dels retrats de reis, d'ambaixadors, d'estadistes i de nobles. En endavant, l'objectiu serà enaltir l'abast del poder, ambició i projectes dels qui les portaven. Aquestes pintures proclamaven el dret diví del control polític i l'emblema del globus assenyalava que el personatge immortalitzat podia exercir-lo ara i adés al seu gust (90).

A la pintura, els mapes han fet el fet de símbols territorials. Per exemple, es poden interpretar les sèries de mapes murals del Renaixement italià com una *summa* visual del saber, del poder i del prestigi religiós, el més sovint secular (91). En els retrats d'emperadors, monarques, estadistes, generals i papes, els mapes són un compendi gràfic a manera de resum del poder social i territorial. No és debades que Isabel I figurés en un mapa d'Anglaterra del segle XVI; que el retrat de Lluís XVI fos inclòs en un mapa del seu regne efectuat per un Cassini (92); que el papa Pius IV vigilés l'assecamment i el drenatge de les llacunes pontines (93); i que Napoleó sigui presentat tan sovint en companyia dels mapes que posseïa, ja fos a cavall, en campanya, o assegut bo i comentant les conquestes efectuades o en projecte (94). Fins i tot quan el suport passa de la pintura a la fotografia i al film, la potència del simbolisme dels mapes persisteix, faceta aprofitada magistralment en diversos fils dedicats a Napoleó o a Hitler (95). En els diaris, a les pantalles de la televisió i en innombrables dibuixos polítics satírics, els caps militars són representats gairebé sempre encarats amb mapes per a confirmar o refermar els seus drets imprescriptibles de poder sobre els territoris als lectors i lectores. Així doncs, els motius cartogràfics són encara acceptats i interpretats per la seva significació geopolítica als nostres dies.

La ideologia de la decoració cartogràfica

Del Renaixement ençà, els mapes no són sinó ben rarament unes representacions geogràfiques netes i pelades; van acompanyades d'una munió d'emblemes decoratius (96). Des de Jonathan Swift en endavant, aquests elements, considerats normalment com a accessoris en relació amb els objectius de

la comunicació cartogràfica, han estat negligits a gràcies (97). Tanmateix, les planes de títol, la tipografia, els cartutxos, les vinyetes, les dedicatòries, les roses dels vents, els quadres decoratius que incorporaven motius extrets dels vocabularis més amplis de l'expressió artística, contribuïen a reforçar la significació política dels mapes. En aquesta perspectiva, no es pot sustentar la idea segons la qual la decoració cartogràfica era un exercici estètic marginal.

Retrobem aquest paper simbòlic de la decoració a bona part de la història de la cartografia europea. Un altre exemple: els frontispicis i les planes de títol de nombrosos atlas defineixen explícitament, amb l'ajuda d'emblemes el reconeixement dels quals és gairebé universal, la importància ideològica i

89. - Victor **Morgan**: "The literary image of globes and maps in early modern England", in Tyacke (ed.): *English map-making 1500 1650*, pp. 46-56.

90. - Per a altres significacions del globus vegeu James **Hall**: *Dictionary of subjects and symbols in art* (Londres, 1974), p. 139.

91. - Juergen **Schulz**: "The map mural cycles of the Renaissance", in Woodward (ed.): *Art and cartography*, pp. 97-120.

92. - Reproduït a *Arte e scienza per il disegno del mondo* (Milà, 1983), p. 57; vegeu també lám. p. 56.

93. - Roberto **Almagià**: *Monumenta cartographica vaticana*, 4 vols. (Ciutat del Vaticà, 1952), Vol. 3: *Le pitture murali della galleria delle carte geografiche*, pp. 7, 12.

94. - *Cartes et figures de la terre* (Paris, 1980), p. 354; *A la decouverte de la terre. Dix siècles de cartographie* (Paris, 1979), davant p. 57.

95. - Abel **Gance**: *Napoleon* (França, 1927); *The Great Dictator* (EEUU, 1940). On the Gance film see Peter **Pappas**: "The superimposition of vision: Napoleon and the meaning of Fascist art", *Cineaste. A Magazine on the Art and Politics of the Cinema* (1983), pp. 5-13.

96. - A. G. **Hodgkiss**: *Understanding maps: a systematic history of their use and development* (Folkestone, 1981), pp. 184-98; **MacDonald Gill**: "Decorative maps", *The Studio*, 128 (1944), pp. 161-9.

97. - *So Geographers in Afric-Maps With Savage-Pictures fill their Gaps; And o'er uninhabitable Downs Place Elephants for want of Towns.* Jonathan Swift: *On poetry: a rhapsody* 'Representacions de salvatges', 'elefants', '...per manca de ciutats' (les ciutats eren la referència senyera de la civilització europea), suggereix que ja era en ús un estereotip de la geografia africana promoguda pels mapes. Sobre les actituds actuals en relació amb la decoració vegeu R. A. **Skelton**: *Decorative printed maps of the 15th to 18th centuries* (Londres, 1952), p. 1.

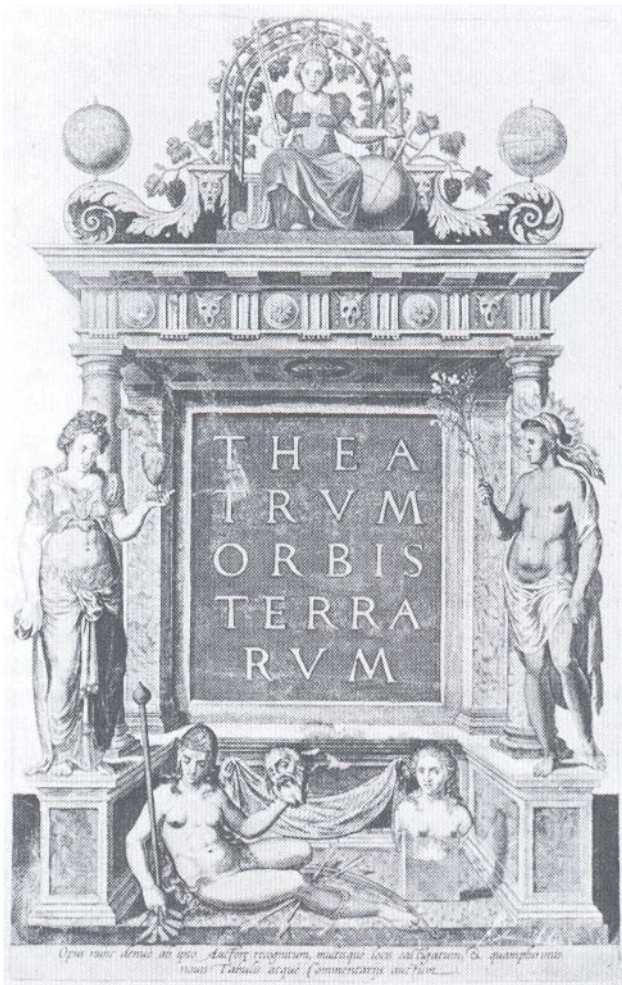

Fig. 7. Plan de títol d'un Atlas com a afirmació geopolítica: en la de l'edició de 1573 del *Theatrum Orbis Terrarum* d'Abraham Ortelius, Europa, personificada com a la mestressa del món, és asseguda en un tron per sobre dels altres tres continents. [American Geographical Society Collection, University of Wisconsin-Milwaukee]

l'abast pràctic dels mapes (98). Els arcs monumentals són l'expressió del poder; el globus i les esferes armil·lars van associades amb les dedicatòries reials; la imatge integra els retrats de reis i reines així com de la representació dels blasons reials. Alguns emblemes de la reialesa, com poden ser la *fleur de lys* o l'àguila imperial, també susciten la reflexió política i geogràfica frec a frec amb l'espai cartografiat. Els personatges representats més freqüentment són els nobles, els bisbes, els grans comerciants i els propietaris hisendats. Als plànols cadastrals anglesos, els símbols que representen la riquesa territorial són els blasons, el mas o els mateixos propietaris bo i caçant (99). La possessió del mapa volia dir la possessió de la terra.

En els atlas i en els mapes murals, la decoració també serveix per a simbolitzar la conquesta de territoris ultramarins. Els navegants europeus -representats amb el símbol cartogràfic habitual de la brúixola i el compàs a les mans (100)- s'aboquen circumspectament sobre les *terrae incognitae* com si se n'empressin abans i tot d'haver perpetrat els seus actes de "descoberta", de conquesta, d'exploració i d'explotació. Val a dir que és en aquests mapes d'imperis ultramarins on trobem alguns dels exemples més significats de reforçament ideològic per mitjà de la decoració. Si repassem els mapes d'Amèrica del Sud del segle XVI (101) efectuats pels exploradors

francesos o els mapes britànics dels territoris africans del segle XIX, la decoració contribueix a endossar una bona colla d'estereotipus i prejudicis racials a les regions representades. L'efecte és esclatant en el cas africà. La decoració dels mapes produïts a Europa van difondre la imatge del Continent Negre. Alguns dels motius emprats suggereixen com els resultava de difícil per als europeus d'acceptar la idea que la humanitat africana era diferent. Així, en els marges de nombrosos mapes, les fesomies dels africans exhibeixen trets europeus. Hom atribuïa un físic "ideal" als homes africans així com posats que podem retrobar en la iconografia de personatges del classicisme grec i romà. I, de conformitat amb la hipòtesi segons la qual els sistemes polítics europeus eren universals, els caps africans eren representats generalment com a "reis".

En altres ocasions, els símbols de "l'alteritat" prenen la forma d'un racisme desafortat. Els indígenes són representats cavalcant un estruç o un cocodril, practicant el canibalisme, o són qualificats de "salvatges", ras i curt, en els cartutxos, o, com passa en un mapa francès del segle XVIII, formant "una raça d'homes i dones amb cua". En la representació de les dones africanes i les al·legories d'Amèrica i els altres continents, la sexualitat femenina és representada expressament per a remarcar de la millor manera possible la dominació masculina de les societats europees (102). Els símbols del poder europeu no rau en mai pas gaire lluny de l'espai africà. Les regions costaneres són omplertes amb castells, places fortes, soldadets en uniforme europeu i els vaixells pul·lulen en les aigües properes; els "reis" africans són sotmesos a l'autoritat europea; els àngels al·legòrics, la Bíblia o la creu aporten els benifets de la Cristiandat als "bàrbars" africans, en el marc de la construcció colonial. De tant en tant, els cartutxos i les vinyetes simbolitzen l'autoritat colonial de les diverses nacions: els negres africans són representats amb un lleó sota les armes del rei de França en un mapa francès de 1708 (103).

El "fet" cartogràfic en tant que símbol

És ben fàcil passar d'aquestes mostres d'expressió artística a la seva significació simbòlica en els mapes "reals". Després d'haver repassat els mapes en la seva dimensió metafòrica, no hi ha d'haver dificultats majors per a adonar-nos de fins a quin

98. - Els col·leccionistes ho han tractat com a decoració efímera: R. V. Tooley: *Title pages from 16th to 19th century* (Londres, 1975). Els historiadors de la cartografia encara tenen pendent l'anàlisi iconogràfica en profunditat insinuada per M. Corbett i R. Lightbown: *The comely frontispiece: the emblematic title-page in England 1550-1660* (Londres, 1979), o per F.A. Yates: *Astraea: the imperial theme in the sixteenth century* (Londres, 1975), p. 63.

99. - Harley: "Meaning and ambiguity in Tudor cartography", pp. 37-8; Hilda Marchant: "A 'Memento Mori' or 'Vanitas' emblem on an estate map of 1612", *Mapline*, 44 (1986), pp. 1-4.

100. - Els compassos varien de significat segons sigui el context: vegeu Hall: *Dictionary of... Symbols*, p. 73.

101. - H. Wallis: *The boke of idrography of Jean Rotz* (Oxford, 1982), esp. pp. 67-72; Bernadette Bucher: *Icon and conquest: a structural analysis of the illustrations of de Bry's Great Voyages* (Chicago, 1981).

102. - Sobre la personificació femenina d'Amèrica vegeu Hugh Honour: *The new golden land: European images of America from the discoveries to the present time* (Nova York, 1975), pp. 85-117, i Clare Le Corbeiller: "Miss America and her sisters: personifications of the four parts of the world", *Metropolitan Museum of Art, Bulletin*, 19, New Series (1961), pp. 209-23. Dec aquestes dues referències a Howard Deller.

103. - Oscar I. Norwich: *Maps of Africa: an illustrated and annotated cartobibliography* (Johannesburg, 1983). A tall comparatiu vegeu Leonard Bell: "Artists and empire: Victorian representations of subject people", *Art History*, 5: 1 (1982), pp. 73-86.

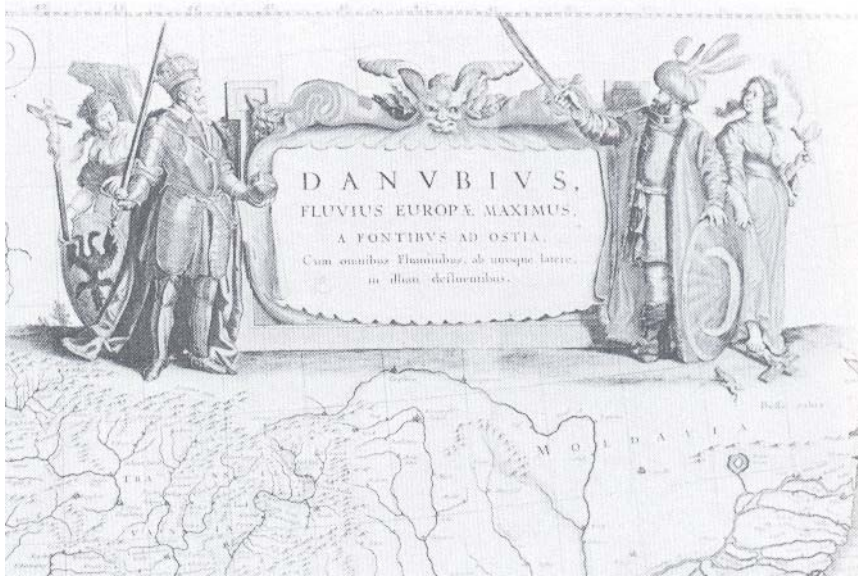

Fig. 8. El cartutx que figura al mapa del Danubi del vol. 3: *Alemania en la Geographia Mayor Blaviana* (Amsterdam, 1662) compendia un conflicte religiós i territorial. L'emperador del Sacre Imperi Romà Germànic (a l'esquerra), revestit amb els emblemes del poder i de la fe cristiana, planta cara al Soldà infidel, enemic de la cristiandat i potinejador de la creu. [American Geographical Society Collection, University of Wisconsin-Milwaukee]

punt un mapa desproveït d'elements decoratius, i àdhuc de llegenda i textos explicatius, pot tanmateix ser, per ell mateix, un símbol de l'autoritat política. Aquests mapes es caracteritzen per mostrar un realisme simbòlic, si bé allò que d'una revolada sembla ser un fet cartogràfic innocu, també pot ser un símbol cartogràfic. Aquesta dualitat del mapa impregna mants discursos cartogràfics i explica perquè els mapes són tan sovint un acte o una declaració política.

Bon punt admesa l'omnipresència del simbolisme, la ruptura tradicional en l'elaboració de mapes, entre un vessant "decoratiu" i un vessant "científic" acceptat per molts historiadors de la cartografia, cal considerar-la com un mite (104). Ben lluny de ser incompatible amb un poder simbòlic, la millora ininterrompuda de la precisió dels mesuraments l'ha intensificat. La precisió ha esdevingut el nou talismà de l'autoritat. Per exemple, un mapa que presenti els límits precisos d'una nació, com l'oferta per Cassini a Lluís XVI, constituïa una al·legoria patriòtica; així mateix, els mapes "despullats" de Terra Santa introduïts en les bíblies protestants del segle XVI, en part per a validar la versmenblança del text, eren més aviat assaigs de simbolisme sagrat que no pas representacions il·lustrades de la regió (105).

Aquests exemples del paper jugat en el passat pels mapes per tal de fabricar mites i tradicions no tenen res d'excepcional (106). La cartografia cadastral, baldament dibuixada a partir d'un aixecament topogràfic ben recolzat, simbolitzava una estructura social fonamentada en la propietat territorial. Els mapes dels comtats i de les regions, fins i tot basats en una triangulació, articulaven els valors i els drets locals. Els mapes dels Estats-nació, àdhuc dreçats sobre l'espina d'un arc de meridià ben mesurat, oferien el simbolisme d'un vademècum d'idees nacionalistes. Els mapes del món, malgrat ser dibuixats cada vegada més mitjançant un sistema de projecció matemàtic, no estalviaven distorsions extraordinàries en la representació de les colònies europees ultramarines. Fins i tot els mapes del firmament, observat amb l'ajuda de telescopis cada volta més potents, plasmaven imatges de constel·lacions evocadores de les guerres de religió i dinàstiques del món terrestre (107). Si bé resulta prematur d'afirmar que gairebé tots els mapes contenen un símbol polític, no manquen pas els arguments a *prima facie* per a procedir una generalització en aquest sentit.

Conclusió: discurs cartogràfic i ideologia

He procurat mostrar com una història dels mapes, com la de qualsevol altre objecte cultural, pot ésser interpretada com una modalitat de discurs. Tot i que podem trobar un bon nombre de suggeriments de la crítica literària, de la història de l'art i de la sociologia, hem d'encarar-nos als mapes com un sistema de signes unívoc, els codis del qual poden ser de mena molt diversa, icònics, verbals, numèrics i temporals, i com una forma de saber espacial. No és pas difícil de procedir a generalitzacions sobre el paper mediador dels mapes en la teoria o la pràctica política i d'escatir els seus efectes en termes de poder. Ja sigui a través del seu contingut, ja sigui a través de les seves modalitats de representació, la confecció i l'ús dels mapes han estat envaïdes per la ideologia. Però aquests mecanismes no poden ésser compresos si no és en situacions històriques específiques. Així doncs, les conclusions que segueixen hauran de ser preses com a idees preliminars i exploratòries d'una recerca més àmplia.

La manera com els mapes han esdevingut una part d'un sistema de signes polítics ha estat facilitada, en gran part, per la seva mateixa creació per les elits i els grups i individualitats amb poder. És per això que els mapes han afavorit un discurs desigual. Les andanades ideològiques han estat disparades, en el si de la societat, gairebé sempre en un sol sentit: des del potents cap als febles. A diferència del que passa a la literatu-

104. - R. Rees: "Historical links between cartography and art", *Geographical Review*, 70 (1980), pp. 60-78; David Woodward: "Introduction", in Woodward (ed.): *Art and cartography*, Vol. 2.

105. - La persistència de la significació simbòlica del mapa és reflectida pel desassossec de Lluís XIV en pensar que el seu regne s'hauria encogit a resultes de l'aixecament més detallat. Brown: *Story of maps*, davant p. 246. Sobre els mapes bíblics vegeu l'"epistola" preliminar en la Bíblia de Ginebra (1559) de Nicolas Barbier i Thomas Courteau en la qual expliquen la utilitat dels mapes per a interpretar les escriptures: Dec aquesta referència a Catherine Delano Smith.

106. - Argument manllevat de Goran Therhorn: *The ideology of power and the power of ideology* (Londres, 1980), pp. 81-4, en relació amb el 'simbolisme afirmatiu o ritual' com a rellevants en els mapes; vegeu també Eric Hobsbawm i Terence Ranger (eds.): *The invention of tradition* (Cambridge, 1983), esp. pp. 1-100, 211-62.

107. - Deborah J. Warner: *The sky explored: celestial cartography 1500-1800* (Nova York and Amsterdam, 1979), pp. xi-xii, compara les iconografies de les constel·lacions produïdes per astrònoms adherits a la Reforma i a la Contrareforma, respectivament.

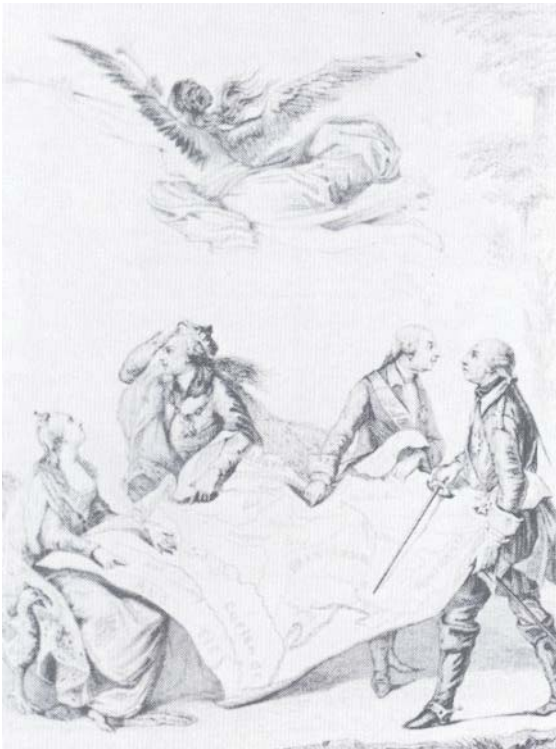

Fig. 9. Els mapes han esdevingut imatges subrogades de l'Estat-nació. En aquest gravat extret de *The Polish captivity* (Vol. 1, Londres, 1863), l'esquarterament de Polònia és afigurat per l'esquinçament del full. L'acte és viscut pels seus protagonistes amb aturiment mentre que un àngel, com a representació de l'Església Catòlica, se'ls gira horroritzat i esbomba l'alarma a trompetades. [American Geographical Society Collection, University of Wisconsin-Milwaukee]

ra, a l'art o a la música, la història social dels mapes no sembla pas que hagi generat modalitats d'expressió populars, alternatius o subversius. Els mapes són essencialment un llenguatge de poder i no pas de contestació. Per bé que els mapes ens hagin fet entrar en la era de les comunicacions de masses, els mitjans de producció cartogràfics, comercials o públics, han restat controlats pels grups dominants en la seva major part. Fins i tot la tecnologia informàtica ha reforçat aquesta concentració de poder dels mitjans mediàtics. La cartografia resta com un discurs teleològic, vivificant el poder, reforçant l'*status quo*, i solidificant les interaccions socials a l'interior de les delimitacions (108).

Els processos cartogràfics ha través dels quals el poder reforça, reproduceix i estereotipa, consisteixen en actes deliberats i actuacions "pràctiques" de vigilància així com en adaptacions cognitives conformades inconscientment pels mapistes i pels usuaris amb els valors i amb les creences dominants. Les activitats pràctiques empreses amb l'ajut de mapes: guerres, delimitació de fronteres, propaganda, conservació de l'ordre públic, són llocs comuns en tota la història dels mapes. Per altra banda, els processos tàctics de dominació mitjançant els mapes encara són més subtils i fonedissos. Faciliten les "regles ocultes" del discurs cartogràfic els orígens dels quals rau en les geometries subliminals, els silencis i les jerarquies representades en els mapes. El mapa exerceix la seva influència tant per la força de la seva representació simbòlica com pel que representa obertament. La iconologia del mapa, en el marc del tractament simbòlic del poder, és un aspecte negligit en la història de la cartografia. En destacar la seva importància, ens allunyem d'una història dels mapes descriptiva de les actuacions del cartògraf i de la seva tècnica en profit d'una història que situa la imatge cartogràfica en un context social.

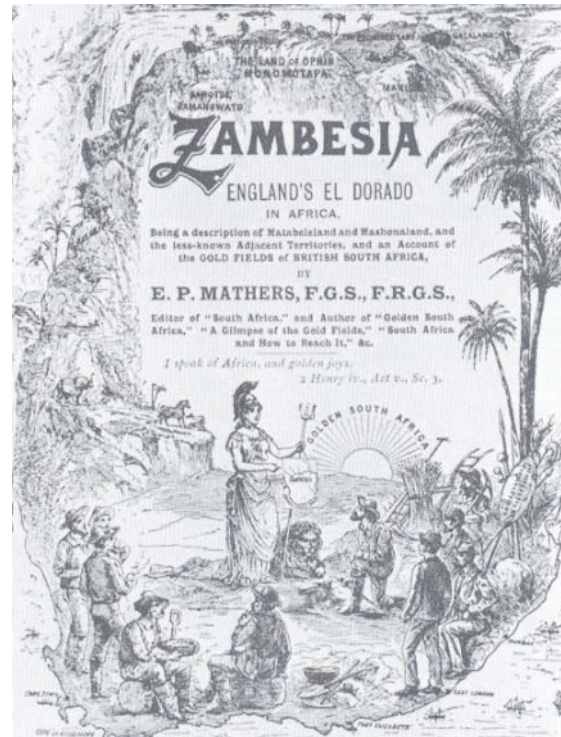

Fig. 10. Plana de títol de *Zambesia: England's El Dorado in Africa* (Londres, 1891). L'escena és inclosa en un perfil esquemàtic d'Àfrica meridional. *Brittania*, bo i mostrant un mapa de Zambèsia, anima els colons blancs a emparar-se de les riqueses econòmiques de la regió mentre la població indígena africana és exclosa de la representació. [American Geographical Society Collection, University of Wisconsin-Milwaukee]

En tant que modalitat de coneixement impersonal, els mapes tendeixen a "desocialitzar" el territori que representen. Afavoreixen la idea d'espai socialment buit. La qualitat abstracta del mapa, la qual li és tan incorporada en la xarxa d'una projecció ptolemaica del segle XV com en les imatges contemporànies de la cartografia informàtica, rebaixa la presa de consciència de l'entorn paisatgístic de la vida humana. Les decisions relatives a l'exercici del poder són desconnectats del domini dels contactes interpersonals.

Encara resta per explorar aquestes idees en contextos històrics específics. De manera semblant a l'historiador, el cartògraf sempre ha representat un paper retòric en definir les configuracions del poder en la societat i en registrar les seves manifestacions en el paisatge visible. Qualsevol història de la cartografia que ignori aquest abast polític de la representació és condemnada a no ser altra cosa que una història "ahistòrica" (109).

108. - Això guarda paral·lelisme amb algunes de les tendències identificades per Robert David Sack: "Human territoriality: a theory", *Annals of the Association of American Geographers*, 73 : 1 (1983), pp. 55-74; els conceptes han estat desenvolupats més àmpliament en Sack: *Human territoriality: its theory and history*.

109. - Aquest text va ser distribuït en versió preliminar en la trobada del 'Visual Documentation Group of the History Workshop Centre for Social History', celebrat al Ruskin College, Oxford, el febrer de 1984. Més endavant va ser presentat en seminaris celebrats al Departament de Teoria i Història de l'Art de la University of Essex i al Departament de Geografia de la University of Wisconsin (Madison). Vull agrair els suggeriments constructius rebuts en aquelles ocasions i, en especial, els comentaris enriquidors de John Andrews, Peter Barber, Mark Blacksell, Mark Cleary, Catherine Delano Smith, Anne Godlewska, Derek Gregory, Nicola Gregson, Roger Kain, Richard Oliver, Raphael Samuel i David Woodward.